

Наталія Іваненко,

студентка 4 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**

кандидат філологічних наук, доцент.

Лексика власне пологового етапу родильного обряду говірки с. Лумля

Малинського району Житомирської області

У статті проаналізовано лексику власне пологового етапу родильного обряду с. Лумля Малинського району Житомирської області, зокрема акцентовано увагу на номінації осіб – учасників власне пологового етапу, а також на певних магічних діях, які насамперед стосуються вагітної жінки.

Традиційний родильний обряд у говірці с. Лумля Малинського району Житомирської області складається з трьох етапів: допологового, власне пологового та післяпологового. Такі ж елементи пологового обряду виділяють й інші дослідники, які вивчають цей обряд на інших територіях українського діалектного континууму, зокрема М. Бігусяк [1], І. Нібак [4], Т. Тищенко [6], Л. Хомчак [7].

У результаті структурно-семантичного моделювання в тематичній групі лексики родильного обряду виокремлюємо такі лексико-семантичні групи: назви учасників родильного обряду, назви конкретних дій, пов'язаних із пологовим обрядом, назви матеріальних елементів родильного обряду, назви обрядодій.

Складовими власне пологового періоду є обряди, які пов'язані з народженням немовляти. Учасниками цього етапу родильного обряду в говірці с. Лумля Малинського району Житомирської області є жінка, яка народжує, баба-повитуха та народжена дитина.

У досліджуваній говірці на позначення жінки, яка народжує, використовують номен *поро'д'іл':а*. Як зауважують дослідники, деривати з коренем **-род-** активно функціонують в українській мові на позначення жінки

під час або відразу після пологів: пор. гуцул. *породілля, породіллі* [1, с. 297], зхполіс. *роділля*, марам. *породілля*, нжндніпр. *породільниця, родил(л)я*, срдніпр. *породілля*, схстеп. *роженица* (і фонетичні варіанти), *породілля, породіл(л)я, роділля* [7, с. 82].

Основну функцію у власне родильному обряді ще до середини XX ст. виконували повитухи, обов'язком яких було не тільки прийняти пологи, а й дати перші настанови матері щодо догляду за дитиною, простежити за здоров'ям породіллі в перші дні після пологів. Загалом назви на позначення жінки, яка приймає пологи, найактивніше функціонують у власне родильному обряді та утворюють опозиції за диференційною ознакою «освіченість»: «жінка, яка приймає пологи, не маючи спеціальної освіти, повитуха»: «освічена жінка, яка приймає пологи» [7, с. 42-43].

У говірці с. Лумля Малинського району Житомирської області на позначення жінки, яка приймає пологи, зафіксовано назви *'баба, 'бабушка, спа'с'іт'ел'ка 'баба*.

Як стверджує І. Огієнко, баба – праслово, постане з дитячого лепету, здвоєне, як мама, тато, тета, тьотя, неня, дядя, папа, дідо. Спочатку слово не мало докладно окресленого значення, тому з ходом часу баба набуло собі багато найрізноманітніших значень; баба (у тюркських народів) – це почесна назва кожного старшого за віком [3, с. 108-109]. Баба – загальнослов'янське слово із семантикою «жінка», «стара»; використовується в народній культурі також на позначення міфологічних персонажів, хвороб, атмосферних явищ, астрономічних об'єктів, календарних дат, ритуальних предметів. Баба – також одне з найстародавніших божеств давніх українців: мати-предкиня, берегиня, охоронниця, Покрова, хранителька родинного вогнища, подайниця всякого добра. З ушанування баби (кам'яний вік) виник культ Матері, яка в подальшому розвитку стає Богинею. Стародавнє слово «бабкати» означає шепотіння, ворожіння. За часів матріархату Мати-Богиня мала свої храми, при яких були засіки з хлібом (тобто життям). Образ предкині-матері дійшов до нас у скульптурних ображеннях скіфських і половецьких баб [2, с. 18-19].

Основні значення лексеми *баба* в Словнику української мови такі: 1. Мати батька або матері. 2. Стара за віком жінка. 3. розм. Взагалі жінка. 4. перен., зневажл. Про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця. 5. розм. Те саме, що дружина. 6. заст. Жінка, яка приймає дітей під час пологів. 7. заст. Ворожка, шептуха. 8. Людська фігура зі снігу (СУМ, I, с 75). У словнику Б. Грінченка, наприклад, подано аж 27 значень слова *баба* (одне з них – *баба* ‘особливий вид великоднього печива’) (Грінченко, I, с. 12). Як бачимо, слово *баба* зі значенням «жінка, яка приймає дітей під час пологів» у Словнику марковане як застаріле.

За часів трипільської культури бабу вважали жрицею язичницького культу: посередницею між людьми й міфічними божествами, які полегшують пологи, допомагають новонародженим.

Це слово в урочистому стилі було виявом особливої поваги: *баба* – жінка – мати, прамати продовжувачки роду. Цікаво зазначити, що *баба* була жіночим божеством, яке уособлювало хмари, пізніше – світло взагалі чи світло Місяця. Божества-баби, за народними уявленнями, нібито проживали на високих горах або гірських вершинах, звідки виникла велика кількість назв «Бабина гора» в слов’ян, зокрема в Україні [5, с. 15].

Назва *'бабушка*, яка функціонує паралельно з *'баба*, є відіменним суфіксальним дериватом. Аналізований номен має яскраву позитивну конотацію, що можна пояснити ставленням до такої жінки в селі.

Аналітичне утворення *сна'с'ім'ел'ка 'баба* пов’язано також зі словом *баба*, а перший компонент *сна'с'ім'ел'ка* мотивований основним призначенням такої жінки – рятувати життя породіллі й давати життя немовляті.

У досліджуваній говірці зафіксовано також номени *'дохторка*, *аку'шерка*, уживання яких зумовлене модернізацією суспільного життя, оскільки саме ці особи зараз виконують функцію баби-повитухи.

В інших українських говірках на позначення жінки, яка приймає пологи, поширені такі назви: *пупо'р'ізка*, *пови'туха*, *'баба-б'ранка*.

Слово *пупорізка* пов'язане з похідним *пуп*, яке, як зазначають етимологи, праслов'янського походження. Пуп – кругла заглибина або випуклість на животі, [пупах] «брунька», [пупель], бр. *пуп*, др. *пуп*, п. *perек* «пуп свійської птиці», ч. *pirek*, слн. *porек*, лтс. *rampt* «пухнути, розбухати», іє. **p(h)omr – petp* «набухать»; лит. *bamba* «пуп», *bambalas* «карапуз», що не завжди знаходить підтримку (ЕСУМ, IV, с. 170). Лексема утворена основоскладанням. Назва мотивована призначенням, тобто пов'язана з дієсловом повивати, яке утворене від псл. *viti* «вити» [7, с. 44-45].

На позначення дитини, яка народилася, у говірці с. Лумля зафіксовано номени *ди'т'а*, *йанголе'н'а*. Водночас ми не виявили номінації на позначення плоду (ненародженої дитини в утробі матері). Отже, назва з'являється лише тоді, коли дитина стає видимою реальністю, що сприймається зором.

Слово *дитя* «дитина» (псл. **deta* «дитина», утворене від **detent* «годоване груддю») у різних фонетичних, словотворчих та структурно-семантичних варіантах також функціонує в українській літературній мові [7, с. 42].

У Словнику української мови лексема *дитина* відзначена із семантикою: 1. Мала дівчинка або хлопчик. 2. Син або дочка незалежно від їх віку (СУМ, II, с. 287).

В. Войтович подає таке значення слова ангел: янгол, ангел – Божий посланець, що оберігає людей, посередний між ними і небом [2, с. 11]. Зафіксована назва є демінутивним суфіксальним утворенням від іменника *янгол*. Очевидно, така номінація зумовлена тим, що новонароджений ще не має імені, він не хрещений, тому з метою оберегу вживають саме таку назву.

У говірці с. Лумля Малинського району Житомирської області на позначення дитини, яка народилася поза шлюбом, зафіксовано номен *байст'рук*.

В етимологічному словнику М. Фасмера представлено таке значення лексеми *байстрюк*: «бастрык, бастри – шест, стягивающий сено или снопы на возу» (Фасмер, I, с. 132).

Другою лексико-семантичною групою в родильній обрядовості є назви конкретних дій. У власне родильному обряді до таких дій відносимо сам процес народження дитини.

У говірці с. Лумля Малинського району Житомирської області на позначення процесу появи дитини на світ зафіксовано номен *'роди: 'баба 'роди при'мала / 'родит' ди'т'а / 'кажут'*.

У Словнику української мови подано такі значення дієслова *родити*: *родити, роджу, родиш*, недок. і док, перех. і без додатка: 1. Давати життя дитині (дітям) під час пологів (про жінку) // розм. Ставати батьком. 2. тільки недок., перен. Давати початок чому-небудь, бути причиною появи чогось, створювати що-небудь // Пробуджувати, викликати що-небудь у когось. 3. тільки недок. Приносити плоди, давати урожай (про рослин, землю) (СУМ, IX, с. 595).

І. Огієнко тлумачить це дієслово так: *родити, рождати* – стсл. *родити, рождать, родь*: 1. Давати життя дитині під час пологів. 2. Приносити плоди, звідси і значення у сербській мові слова *родина* – багатий урожай, бо сrb. *род* – це урожай, рум. *rod* – це плід. 2. Давати початок чому-небудь, звідси слово *родоначальник*. Наприклад, І. Котляревський – родоначальник нової української літератури [3].

У говірці с. Лумля на позначення обряду на честь народження дитини зафіксовано назву *ро'дини*.

У Словнику української мови ця лексема зафіксована з таким значенням: *родини, родин*, розм.: 1. Те саме, що *пологи*. 2. Святкування з нагоди народження дитини (СУМ, IX, с. 595).

У досліджуваних говірці були зафіксовані також від респондентів найстаршого покоління певні магічні дії, які виконувала сама вагітна або ж баба-повитуха, аби полегшити пологи.

Якщо жінка збирається народжувати, то не потрібно оглядатися назад: *йак схва'тили те'бе сх'ватки^і 'перши ра'зи / не вер'тайс'а на'зад / не ози'райся і за со'боюу две'реї не за'чи'н'ай*.

А якщо пологи проходять тяжко, у будинку вагітної потрібно було все зрушити з місця: *а йа то'д'і ка'жу / йід' до'дому і ўсе поздви'гаї / ўсе ў 'хат'і / і сто'ла / і 'карточки' / і там / ўсе попо'соваї йо'го*.

Примовляння, які супроводжували магічні дії баби в процесі пологів, не зафіксовані в досліджуваній говірці, очевидно, через те, що вже забуті інформаторами.

Щодо обрядового простору власне родильного етапу, то місцем народження дитини була *'хата: ве'лик-і 'роди по'ган'і бу'ли / нас із 'хати пови'гонили*. В умовах модернізації суспільного життя місцем народження дитини стала *'бол'н'іц'а, ро'д'ілка: 'тіл'ки' за'ходиц':а 'женишчи'на ро'дит' / визи'вали ўже ма'шину / і ўже вон грузо'войу ма'шинойу / са'дови'т' у ка'б'іну і ўйбз у 'бол'н'іц'у / ро'д'ілку*.

У досліджуваній говірці зафіксовано цікаві формули-міфи про народження дитини. Загалом ці формули-міфи (або ж як їх ще називають «формули обману дітей», «обманювальні пояснення», «відповідь-обман», «словесні формули» і т.і.) є відповіддю на дитяче питання «Звідки мене взяли?». Найпродуктивнішою є модель знаходження дитини серед рослин.

Другу модель складають фраземи, семантика яких фокусується на міфологемі «хтось приніс»: фраземи з компонентом *бузьок* зафіксовано в західноподільських говірках, з компонентом *лелека* – у південносхідноволинських [7, с. 187-191]. Активно побутують пояснення, що дитину купили в магазині, на базарі, у циган і т.і.

У говірці с. Лумля зафіксовано модель знаходження дитини в капусті: *і'ди / си'нок / і'ди 'дочечко / ми о'но ў ка'пуст'і то'б-і б'ратика найш'ли / а н'є сест'ричку / даї ус'о*.

Отже, аналіз власне родильного етапу пологового обряду в говірці с. Лумля Малинського району Житомирської області засвідчив, що традиційний родильний обряд становить складну систему вербальних і невербальних засобів вираження, вибудованих у цілісний культурний текст. Номінація власне родильного обряду в досліджуваній говірці розгалужена,

різноманітна щодо походження, функціонування. Постанови її часто зумовлене міфологічними уявленнями носіїв культури. Водночас варто зазначити, що відбуваються значні зміни в номінації та функціонуванні власне пологового етапу родильного обряду, що зумовлено зникненням низки елементів у зв'язку з модернізацією самого процесу народження дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігусяк М. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках // Український діалектологічний збірник. – К., 1997. – Кн. 3. – С. 293-301.
2. Войнович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
3. Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Словник української мови. – Вінніпег, 1956. – 520 с.
4. Нібак І. Із номінації родильного обряду в середньозакарпатському говорі (Свалявський р-н) // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2008. – С. 149-153.
5. Стельмахович М. Народне дитинознавство. – К., 1991. – С. 12-35.
6. Тищенко Т. Динаміка номінації родильного обряду в говірках Східного Поділля // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2008. – С. 188-190.
7. Хомчак Л. Назви учасників родильного обряду на Надсянні // Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – С. 36-55.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Грінченко	Грінченко Б. Словник української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1-4. – Київ, 1996-1997.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: У 7 т. – Т. 1. – К., 1982. – 632 с.; Т. 2. – К.,

602 с.; Т. 3. – К., 1989. – 552 с.; Т. 4. – К., 2003. – 656 с.; Т. 5. – К., 2006. – 704 с.

СУМ

Словник української мови. – Т. 1-11. – Київ, 1970-1980.

Фасмер

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т. 2. (Е – Муж) / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1989. – 677 с.